

СПАДЩИНА ВИЗНАЧНИХ ФОЛЬКЛОРИСТІВ

“МАЛОРОСІЙСЬКІ ПІСНІ” МИХАЙЛА МАКСИМОВИЧА І ЇХ РОЛЬ В РОЗВИТКУ УКРАЇНОЗНАВСТВА*

Історична секція Української Академії Наук за ініціативою Комісії Історичної Пісенности ухвалила відсвяткувати з можливим пієтизмом століття появи “Малоросійських Пъсень” Максимовича 1827 року. В плеяді наукових праць, що з’явилися на межах першого і другого десятиліття ХІХ віку се був факт найбільш яскравий, найбільш проречистий. Граматика української мови Павловського — виготована ще в перших роках століття, але надрукована 1818 р.; +перша публікація дум Церетелева 1819; “Історія Малої Росії” Бантиша-Каменського 1822; словник української мови Войцеховича 1823, разом з купою менш показних, але знаменних для свого моменту праць і статей, значили початок наукового українознавства, опертого на нових підставах — поглибленої національної свідомости, що їх дано новими ідеями романтичної народности, висуненими великим світовим рухом ХVІІІ віку і на слов’янським ґрунті, перетвореними в великі динамічні гасла народного відродження. Але “Малоросійські пісні” яскраво визначилися і високо підіймалися над рівнем сеї початкуючої наукової літератури. Своєю безпосередньою ув’язкою з романтично-народницькою течією, з відродженським рухом, і незвичайно багатою як на свій час — першою збіркою народної поезії в різних її проявах — вони вповні переконуючо для сучасників доводили як необхідність повороту від штучних літературних канонів до безпосереднього джерела творчости — народного, так і особливу цінність з сього погляду народности української — вартої особливої уваги, дослідження і культивування. Вони були епохою!

П’ятдесят літ перед тим удар, завданий українській державности, викресав з українського громадянства помітний рух не тільки політичний, а й культурний, і чисто науковий. Не спромігшися на протест проти скасування гетьманства безпосереднє (автор “Історії Русов” поясняв се егоїстичними, шкурними міркуваннями старшинської верхівки), — українське громадянство в широкій масі заворушилося під вражіннями вже доконаного факту, і поруч із домаганнями в сфері українського державного права, зайнялося і науковим — як на той час і обставини — обґрунтуванням української традиції, української окремішности, або вживши пізнішого російського терміна — “самобытности”.

1777 р. — рівно сто п’ятдесят літ тому — з’являється популярна свого часу “Краткая льтопись Малої Росії съ изъявленіємъ настоящего образа тамошняго правленія” Василя Рубана, його-ж “Землеописаніє Малої Росії” — географія і статистика Гетьманщини на підставі перепису 1764 ро-

* Текст статті подаємо за публікацією в Науковому часописі українознавства “Україна”, кн. 6 (25), 1927. — С. 1—3. Довідку про автора див. у кінші статті.

ку, перша етнографічна праця — “Описание свадебныхъ украинскихъ простонародныхъ обрядовъ” Катиновського. Два роки пізніш один з найпильніших дослідників України Федір Туманський подає тодішньому правителю Гетьманщини гр. Рум'янцеву збирання історичних, географічних, етнологічних і етнографічних відомостей, щоб дати повний перегляд українського життя, і з того потім виходять різні географічно-статистичні й етнографічні монографії останньої чверти XVIII в., і т. д.

Але весь сей рух мав сильно зазначений антикварний характер. Він не розвинувся широко, не захопив широких кругів: йому бракувало того живого нерва — динаміки розвою, що виявив себе в пізнішій добі, яскраво увінчаний “Малоросійськими Піснями” 1827 р. з їх передмовою — маніфестом українського народництва. Історики, правники і камералісти XVIII в. доводили права української старшини на автономію історично-юридичними документами і практиками, монаршими привілеями і наданнями. Народність XIX віку висувала невмирущу силу народньої стихії — вічно творчої, вічно активної, що не може бути ні вбита ні спинена ніякими державними актами. Не воля правителів і монархів, а невгавуча активність анонімного народнього колективу определяли його життя і його історію. При всій наївності тодішньої фразеології, при всіх романтичних перебільшеннях, ми відчуваємо під тим певні соціологічні підвалини, котрим ся будова романтиків завдячала свою реальність і тривкість. Народня українська маса, як продукт певних географічних, економічних і культурних умов, ставала в центрі дослідчої уваги і культурної праці. З тим і великі подвиги недавно пережитої героїчної доби уявлялися такою-ж соціальною фундацією народу — маси, як і та народна, “не обмежена правилами граматики” мова, котрій перші компліменти як будучій великій, рівнорядній з іншими культурній мові, залунали в тім часі з уст польського антиквара Бандтке, і та народна поезія, свобідна від псевдокласичних пут, котру висував на перше місце між слов'янськими народами Максимович, посилаючись на оцінки іншого польського письменника — Бродзінського. Від сього часу не пануючі династії, не імениті роди, а нарід-маса стає героєм української історії, української культури, української творчості в уяві дослідників і широких кругів інтелігенції. Не на династичні лінії, не на хронологічні таблиці нанизуються факти української історії, зміни політичних, культурних чи економічних умов українського життя. Гадка дослідника, гадка поета чи публіциста починає орієнтуватись в усіх таких питаннях на народню масу як на дійсного первотворця, а заразом і об'єкту, на яким передусім відбиваються всі ці зміни побуту, і з сього становища передусім хоче дослідник їх просліджувати і оцінювати.

Се перед усім цікаво сконстатувати на самім Максимовичу. Всіма одіченими даними він призначений був продовжувати діло таких антикварів XVIII в., що я тільки-що згадав. Потомок старшинського роду, вихованець його сильно оцерковлених представників, перейнятий глибоким пієтизмом до сих родинних старшинсько-церковних традицій, він мав величезний нахил гребтись передусім у фактах сеї старшинсько-церковної минувшини своєї “Малоросійської отчизни”. Заняття природничими науками, особливо ботанічною систематикою — озброїли ці інтереси доволі добрим як на свій час науковим методом, і в Максимовича вийшов-би уліпшений продовжувач діла Рубанів, Туманських, Бантиш-Каменських, — коли б його не захопила отся романтично-народницька хвиля, вигнана бурями XVIII віку та їх найвищим завершенням — великою французькою революцією. Але народницький підхід, проголошений Максимовичем в передмові до його “Малоросійських Пісень”, проходить як електрична течія через його традиціоналізм і антикваризм. Він оживляє новим інтересом, новим завданням його роботу і надає їй невмирущого громадського інтересу й значіння для широких кругів його сучасників, найбільше живих і вразливих на питання дня, розвою і поступу, і для всіх тих пізніших поколінь, які в своїх пориваннях і досяганнях з приємністю оглядалися на зав'язки нових течій та їх обґрунтування у сього старшого спадкоємця традицій, представника офіційної науки, фундатора найвизначнішого наукового осередку України XIX віку.

Позвольте мені для ілюстрації навести научні слова Драгоманова, писані 56 літ тому з нагоди п'ятдесятлітнього ювілею наукової діяльності Максимовича.

“Про Максимовича юбилей скажу, що вінъ такий бувъ, якъ и чоловік цей: мішаний: и підъ ”Слово”¹ підходить и підъ насъ зъ вами. М. чоловікъ старосвітський, ше догоголевській, а особливо до — бѣлинсковський, т. е. до тихъ людей, що розібрати Гоголя лучше самого автора. М. чоловікъ віку “прекраснихъ чувствъ”, виражених у стіхахъ: ті чувства були и до народу, и до волі, — та й до панівъ и начальства. Зъ такихъ людей виходили и декабристи и мошенники (як Погодинъ). Коли хочете, у цій мішаниці є свій добрий бікъ: чинопочитаніе не було ше приведено у систему, так що оставалось місто и для народу и для вольнолюбів, — котре проривається даже и у Погодина. М. ище тимъ спасся одъ поганого впливу “Миколаєвської епохи”, що рано сховався у провінцію, даьше одъ князівъ, меценатів, орденівъ и т. п., — и задержавъ лірізмъ преживої епохи. Тимъ вінъ и доси остався близькимъ и до народу и до молодіжі, хотъ не розривавъ духовної звязі и съ стариною и съ меценатами. Прибавте и те, що удалившись рано у Кієвъ, а потімъ на свою Михайлову гору, М. не покористувався матеріально своїми високими звязями и доживъ до старости у бідності и почти у поденній роботі, за котру вироблявъ собі гроші — невеликі, звісно. Симпатичность, любовъ до народу, работа и безкористіе дали йому право на юбилей — не офіційально. Але на той, що був у Кієві, налізло стільки разношерстойі погані, що дуже огорчаться тимъ, що не були, — нічого.

Та все жъ юбилей М. має значеніе. Все-таки наше, народне, хотъ и підъ снігомъ, а вигляда зъ його. Помимо цього абсолютного значенія описаніе його юбилея має значеніе, якъ показатеель, у якімъ виді у Росіи виявляється українофілів. “Русь Кієвська”! “Русь повна”, — а не одна тільки московська, — отъ та кличка, зъ котрою ми сміємо виступити, по однімъ (практика), и зъ которою тільки и треба виступати — по другімъ (теорія), у тім числі и по Максимовичу. М-чъ кінча свою річъ словами изъ свого письма до Погодина у Москву: “у васъ многіе смотрять на всю русскую землю съ москворѣцкой висоты Ивана Великого; здѣсь иные глядятъ на нее съ запорожской, поэтической Саворѣ-Могилы; а нѣкоторыхъ зазывали и на Могилу Кракусову, — а моя точка зрѣнія на всю единую русскую землю, — надъ Днѣпромъ, съ холма св. Андрея Первозваннаго”. Це вінъ згадавъ у одвіть на річъ одного учителя изъ Володимірской губернії, котрий його дуже вже москалемъ изобразивъ, в услідъ за Житецькимъ, крый підхопивъ мисль Максимовича, — и закончує своє описаніе сего пассажа словами: “и убили наповать крестьянскаго сина Илью Муромца!”².

Дійсно два животворчі і невмирущі гасла, вірно вхоплені Драгомановим, лунають в науковій творчості Максимовича і надають непережитого інтересу в очах наших сим — часто на перший погляд безнадійно перестарілим і густо примашеним каззонною, церковно-бюрократичною термінологією — його історично-археологічним, філологічним і природничим писанням:

Народ — як і предмет наукового дослідю і культурної праці, і — неперервність його історичної традиції як провідна нитка в усякім науковім орієнтуванні.

Сі дві основні теми проходять через довгу, більш як п'ятдесятлітню працю Максимовича і через усю ту столітню наукову українську працю, що починається з сих публікацій другого і третього десятиліття минулого століття, випущених під сим знаком вивчення народу і його життя, — і до останньої стадії нинішнього культурного і наукового будівництва в нашій робітничо-селянській республіці, з його цілевою орієнтовкою на потреби й інтереси селянства і робітництва. “Все з народу, через народ і для народу” було гаслом, яке все яснїш розкривалося, все глибше усвідомлювалося й переводилося в роботі найкращих, найсвідоміших представників українського наукового, культурного і громадського руху свого століття. Се одно.

Друге — змінюються політичні, культурні й побутові форми, але нарід стоїть во віки. Його еволюція дає тверду провідну лінію в усій змінності зовнішніх форм, і мусить служити головним об'єктом і вихідним пунктом всякого обслідування. В наукових заняттях Максимовича було кілька моментів, де він тісно підійшов до сеї тези, дав кілька незвичайно цінних для свого часу і незабутніх в історії української науки взірців наукового обслідування питань з сього становища; завдяки їм він став одним з корифеїв не тільки історично-філологічної української праці, а й українського руху взагалі.

Немаловажне значіння в тім мало, що Максимовичеві, збігом обставин, довелося бути організатором “найвизначнішого наукового осередку України ХІХ в.”, як я тільки-що назвав київський університет, котрого першим ректором, першим деканом історично-філологічного факультету і єдиним викладачем українознавства довелося бути Максимовичеві. Україна вже до того часу мала університети у Харкові і Львові, але заснування київського університету, дорученого Максимовичу, було не просто заснуванням третього університету на Україні — се було відродження історичного українського центру після довгого антракту. Відома річ, що як свого часу польський уряд не погоджувався на заснування вищої школи в Києві, і не хотів давати київській колегії повної програми вищої школи, так і російський уряд, скоро тільки почав розгортати програму русифікації України, відмовляв Україні, і спеціально Києву вищої школи — аби тим способом змусити українську молодь удаватися до столиць Росії діставати вищу освіту в російській формі.

Миколаївський уряд відійшов від сеї програми, рішивши на поборення польської культури на Україні відродити старі київські культурні традиції — імунізація зіставалася для казньонного вжитку, в дійсности ж на сих офіційних підвалинах з стихійною силою стали відроджуватися традиції старої української культури, соціальні й політичні змагання, перервані і придавлені — але не викорінені попередніми нагінками. Київський університет, і з ним Київ, почавши від його заснування, швидко виростають на центр не тільки наукового, але й національного українського життя — не зважаючи на всю офіціальну фразеологію, замовчування, або вимушені односторонности, котрі часто бачили себе змушеними робити “страха ради московська” будівничі сеї київської бази. Гоголь, вибираючися слідом за Максимовичем на київську катедру, висловив побажання, щоб Київ з заснуванням університету став “руськими Афинами”, — а він став огнищем українського відродження.

Величезною заслугою Максимовича було се, що він відчув значіння сього моменту, в яким опинився. Як відомо, він хотів, для рятування свого здоров'я, перейти з Москви до Києва на катедру ботаніки; коли б не далась ботаніка — хотів узяти катедру зоології, та замість того дістав катедру “русской словесности” — котрою досі цікавився тільки як дилетант. Але взявши її, він вповні оцінив її значіння з сього нового, київського становища. Він перетворив її в катедру українознавства. Як висловився Драгоманов в своїм некрологу Максимовича — “нѣкогда Пушкинъ сказаль о Ломоносовѣ, что онъ самъ былъ первымъ русскимъ университетомъ — М. А. Максимовичъ былъ для Киевской Руси цѣлымъ ученымъ историко-филологическимъ учрежденіемъ, и вмѣстѣ съ тѣмъ — живымъ народнымъ челоуѣкомъ”. Не покидаючи своїх природничих інтересів, він писав на теми філологічні, [...] і що було найважніше — писав з сього нового становища — відродження київської української традиції. Московській точці погляду “съ московской высоты Ивана Великого”, як він висловився, — з котрої досі трактувала історію Східнього Слов'янства офіційна і неофіційна російська наука, — Максимович протиставив точку погляду київську, і з неї освітлював всі сі філологічні, історично-літературні й історичні факти. Правда, він назвав свій пункт “горбом святого Андрія Первозваного”, — легендарної фікції, що ніколи не існувала в реальности, і київську добу оцінював в аспекті християнізації Руси. Але се була данина своїй добі, може навіть історично неминуха. В інших обставинах Максимович може-б назвав своїм обсерваційним пунктом київський Житній торг, сей найбільш живий народній центр Києва, перед

київським магістратським “Самсоном”. Драгоманов одмітив се, що Максимович під всіма окрасами офіційної фразеології зіставався “живим народнім чоловіком”, й історичну перспективу Східнього Слов’янства він студював не тільки з історичних завмерлих верхів Старого Города, але і з становища живого потоку, “Київо-Переяславської України”. Се було важно. З другого боку — було важно те, що ні історичний романтизм, ні міністерська інструкція не викривляли у Максимовича-дослідника реалістичного, документального аналізу явищ і фактів, які він розбирав з сього свого київського становища. Максимович-природник в цілості переносив реалістичні, лабораторні методи в свою історично-філологічну працю, котру він переводив під покровом релігійної і офіційно-патріотичної фразеології. Тому так високо цинив його інший український історик-природник, властиво медик в своїй науковій підготовці, В. Б. Антонович.

Крок за кроком, на основі перших джерел, фактів і документів, дрібних мікроскопійних спостережень, протягом довгої піввікової наукової діяльності переводив Максимович ті тези, що нова українська мова, народня і книжня, нова українська література, козацька і гайдамацька Україна — органічно розвинулися з побуту історії Східньої Європи, з московськими царями і патріярхами, петербурзькими імператорами, синодами, університетами і академіями, ся Київська Русь була вихідним моментом. Була тим “яйцем-райшем”, з котрого вийшли на світ уся казково-блискуча й імпазантна, в очах людей тридцятих, сорокових, п’ятдесятих років, російська дійсність того часу, що уявлялася їм вінцем і останнім словом світової культури. — Але своє безпосереднє органічне продовження вона, ся київська доба мала в народнім українським побуті, народній мові і фольклорі, в народніх українських рухах і в нових пробах культивування української стихії — київських і галицьких, отже беручи ретроспективно — стара Київська Русь була українською, і в новім українським руху знаходила своє продовження і завершення.

Розуміється, наш покійний ректор не договорювався до таких виразних і різких формул. Але коли я піввіку пізніше брав сміливість договорювати сі тези до останнього слова, протиставляючи віками усвяченій російській схемі історії Східнього Слов’янства — московсько-династичній, — схему подиктовану реальними взаємовідносинами східнослов’янських народностей; коли я трактував київську добу, як стару добу української історії, і позволяв собі називати Ярославів і Мономахів українськими князями, накликаючи гнів, глузування і доноси хранителів казньонного православія, самодержавія і народности, перед котрими мусив застьобувати на всі гудзики свій віщмундир наш старий ректор, — я тільки називав поіменно ті тези, ті погляди, ті зіставлення, які давав сей наш перший ректор, і після нього розвивали великі продовжувачі його діла — Костомаров, Антонович, Драгоманов. Не написавши за своє життя ні одної суцільної праці з історії України чи історії її літератури, Максимович був одним з творців української історіографії, а інакше — історичної української ідеології.

Се річ велика. Історіографія взагалі відіграє велику роллю в культурнім, і спеціально — в національнім життю. Недурно її називали “самосвідомістю народу”. Але в історії деяких народів, особливо покривджених історією — як от нашого українського, — історіографія (й історія літератури, що являється другою стороною того самого діла) відіграла роллю прямо таки колосальну.

Ті народи-конкуренти і ті політичні формації, які силкувалися позбавити український нарід самостійного існування і вжити його як гній на свій город, як будівельний матеріал для своїх культурних і політичних споруджень, хитро і зручно — руками своїх політиків, письменників і учених — старалися загальмувати розвій історичної свідомости українського народу. А для того — розшматувати, роздробити його історичну минувщину і ослабити органічний зв’язок його переживань!

Робилось се одними свідомо, другими несвідомо — але робилось багатьма, довго, витривало і послідовно. Нове українське життя проголошувалося новотвором. Сучасна українська мова — “испорченным русским

язьком”, витвореним польськими впливами, за часів польського панування на Україні. Українська людність Подніпров’я представлялась пізнішими колоністами, що десь в XVI — XVII вв. прийшли з Галичини, з-під Карпат і відти принесли українську мову, тим часом як Кияни, Чернигівці і Переяславці княжих, перед-татарських часів говорили тою мовою, що лягла основою пізнішої великоруської. Після татарського погрому, мовляв, київські, чернигівські, переяславські князі, бояри, духовенство, міщанство, весь люд вийшли на Московщину і перенесли туди київську мову, культуру, пам’ятники, а спустошену Київщину по довгих віках заселили Галичани з своїм “испорченным нарѣчѣм”. Значить, не тільки “всі святі говорили по руски” — як сформулював сей московський погляд геніяльний полтавський юморист словами московської “свахи”, — але рускою — себто московською мовою чинився в Києві княжний суд, говорились проповіді, співали київські Бояни.

Руська Правда, Слово Іларіона, Київська літопись, Слово о Полку Ігоревім, се невідділені частини — антецеденти руської літератури, що своє завершення знайшли в творчості XVIII і XIX вв., — а “Малороссы” “со своим Шевченкой” нехай шукають своєї історії в карпатських проваллях, “межи Ляхы и Чяхы”, де “испроверже живот свой Святополк Окаянный”, — нехай доходять своїх предків серед “непомнящих родства” пастухів, серед утікачів-хлопів і т. д.

Треба собі уявити, які деморалізаційні впливи робила така концепція на свідомість рядового українського громадянства, затисненого між історичними претенсіями московськими і польськими. Як вона підтинала поважання до своєї народности і свого народу, його мови, культури, традицій. Як викривляла весь світогляд всеї тої людности, яка в тій чи іншій формі попадала під відгомони сеї “історичної схеми”. Супроти сього величезною громадською і національною заслугою ставало кожне наукове досягнення, яке усувало сі розриви української традиції і реставрувало її органічність — промацувало суцільність, неперерваність і одно-стайність українського народнього життя під всіма бурхливими колонізаційними катастрофами, під різнородними політичними і соціальними формами, під змінами культурних течій в суспільних верхах. Зрозумілою ставала вражливість і зацікавленість свідомших українських кругів в таких, на сторонній погляд — суто-спеціальних, або навіть антикварних питаннях, з яких робилися вище зазначені історичні висновки. Молодшим поколінням стає все менше зрозумілим той інтерес і значіння, що надавали люди з громадськими потягами питанням про те, чи київські Поляни належали до полудневої, української — чи північно-східньої, великоруської групи племен? В якій мірі спустів Київ і Подніпров’я під час татарського лихоліття, і якими елементами воно залюднилося? Чи єсть полудневі діалектичні прикмети в київських пам’ятках XI — XII віку? З якого часу взагалі проступають прикмети народньої мови в літературних пам’ятках? Хто писав “Слово о полку Ігоревім” — Киянин чи Черниговець, і т. д. Для теперішнього покоління се академічні питання, позбавлені всякого громадського нерву; але люди не тільки того часу, але й значно молодші мають в живій пам’яті ті формули і висновки, що стояли за таким чи іншим розв’язанням сих питань, за тою чи іншою відповіддю на них. З того чи іншого підходу до сих питань вони пізнавали тих що призивали право на існування української народности, і тих що засуджували її на ролю погною для культури московської чи польської. Відти інтерес для сих суто-академічних дебат, і глибока влячність для тих, що не вважаючи на свою належність до офіційного академічного світу сумлінно розв’язували сі питання в інтересах неперерваности і суцільности українського життя — а не проти нього. Кілька таких незабутніх заслуг, що держалися в твердій пам’яті свідомого українського громадянства, було і на рахунку нашого сьогоднішнього ювілята, і воно ніколи їх йому не забувало. Те що робила українська історіографія в напрямі реставрації й оживлення української традиції, воно взагалі влячно пам’ятало!

Мушу коротко нагадати сі головні заслуги Максимовича.

Першим ділом його була оборона старинности, органічности і самостійности української мови в протиставлення ходячим поглядам на неї як

на новотвір, утворений польськими впливами — так що тодішній офіційний графік Греч в своїй шкільній граматиці вважав можливим називати українську мову наріччям польської мови. Авторитетно і ґрунтовно, з невеликим запасом фактів, і науково-методично як на свій час, Максимович зробив се в своїм університетському курсі, виданім 1839 р. Він називався “Исторією древней русской словесности”, але та перша частина її, що М. опублікував, головню займалася народньою українською мовою та її відносинами до книжньої мови київської доби. Попередив її, рік перед тим, короткий проспект: “Критико-историческое изслѣдованіе въ русскомъ языкѣ”, де Максимович викладав ті-ж погляди. Він поділив слов’янські мови і діалекти на дві половини: східню і західню (властиво — західне-полудневу), а східню половину на два розділи: полудневий і північний; полудневий — се язык южноруський, з двома головними наріччями: малоруським і червоноруським; північний — се язык великоруський і язык білоруський або литовсько-руський. Підчеркнувши той факт, що назва “русского языка” в російськїм обиході стала ходячою назвою великоруської мови, але первісно належала київській Україні, і в такім значінню ще вживається на Західній Україні, Максимович констатував, що ся назва мусить уважатися рівнозначною з терміном “східне-слов’янський”, як назва родова, що обіймає всі три східне-слов’янські язики: южноруський (або український), великоруський і білоруський. Розділ сеї східньої групи на частину полудневу, українську, і північну, великорусько-білоруську, стався не “в середніх временах”, а “в древних” — про се свідчить лінгвістична однастайність української мови, котрої-б вона не могла задержавти, якби формувалася в литовсько-польській добі. Про її самостійність великоруської і польської свідчить її особливості, ближчі до мови чесько-словацької і мов полуднево-слов’янських, а відмінні від польської, ближчої до великорусько-білоруської групи.

В другій серії своїх історично-філологічних писань — в “Філологічних Листах”, адресованих Погодіну, у відповідь на його теорію великоруського заселення Подніпров’я в київській добу (три серії, 1856—1863), Максимович ґрунтовніше розвинув тезу, поставлену вже в його писаннях 1836-х рр., що організаційним центром української (або як вони звали в сій дискусії — малоросійської) мови було українське, Київське Подніпров’я, його культурний і соціально-політичний процес X, XI, XII вв. Київські літературні пам’ятки сеї доби під церковно-слов’янською поволокою виявляють прикмети не північні, великоруські, як пробував довести Погодін, а полудневі, українські. Київська культура і письменство належать українському племені і ним творились.

Окремшности і самостійности української мови, що веде свої початки від часів західньо-слов’янської деференціяції, так само як мова польська або чеська, відповідає окремшність українського етнічного типу. Він знайшов своє завершення в козацьких часах, “в добі Хмельницького”, але веде свій початок з старших часів. Сю гадку підчеркнув Максимович уже в передмові до своїх пісень 1827 року, і на різні способи освітлював в полеміці з Погодіним, що являється найбільш блискучою апологією української самостійности, чи “самобытности”, як тоді говорили, яку тільки маємо до останньої чверти XIX в. Багато з того, що в коротких, ляпідарних рисах дав Костомаров в своїх славних “Двох Русских Народностях”, знаходимо в “Філологічних Листах” Максимовича, тільки в менш яскравій і конденсованій формі. Він писав тут в 1857 р.: “Когда я, въ 1832 году, увидѣлъ землю Донскихъ козаковъ и вслѣдъ за тѣмъ землю козаковъ Черноморскихъ, мнѣ тогда яснымъ было различіе великороссійскаго и малороссійскаго челоуѣка въ быту козацкомъ. Когда я послѣ того въ Кіевѣ, на лекціяхъ, разбиралъ подробно народныя пѣсни, великорусскія и малорусскія, мнѣ ясно было тогда различіе двухъ народныхъ русскихъ характеров при воодушевленіи пѣснетворческомъ И много было мнѣ другихъ случаевъ для сличенія двухъ русскихъ характеровъ въ разныхъ отношеніяхъ”.

Як відомо, на глибоке відмежування київської доби історії України від доби литовсько-польської, з котрого вирости сі дивовижні на теперішні часи поняття про українську мову як продукт польських впливів, і про ісход київської культури на північ, до Московщини, підчас татарського

лихоліття, — вплинули перебільшені поняття про розміри й інтенсивність татарського спустошення в XIII віці. Почались сі перебільшення давно, ще з XIII віку, не без певної тенденції оправдати перенесення митрополії з Києва до Володимира, а потім до Москви. Київ стратив свою вартість для ієрархії з упадком влади, престижу й економічних засобів київського князя і його боярства, і митрополити слідували за сими засобами, перетягаючи за собою і культурне середовище, а з ним витворюючи і нові перспективи в історіографічній концепції, в освітленню церковної і політичної традиції. А для оправдання сього дезертирства творилася легенда про повне спустошення старого, київського осередка, повний упадок і руїну його святощів, неможливі умови життя під татарською зверхністю і т. д. На сім потім вирости нові історіографічні концепції, які лягли основою нової історичної схеми, прийнятої історичною російською наукою, — а тим висновкам, які висновувалися з її тез, тільки недоговорювались до останнього слова іншими, обережнішими дослідниками, дав різкий вислів безоглядний в своїй обмеженості акад. Погодін, поставивши в своїм знаменитім листі до Срезневського в 1856 р. тезу про т. зв. Полянських Великоросів. З того, що київські літературні пам'ятки не мають українських прикмет, а битинна традиція про київських князів заховалася в краях великоруських, і з інших тому подібних помічень, — Погодін робив висновки, що в XI, XII, XIII вв. Київ і його околицю займали Великороси, і вийшли відси на північ після татарського спустошення, а Українці прийшли в сі краї пізніше з Західньої України, з Галичини, з-під Карпатів. Максимович присвятив критиці сеї теорії свій класичний твір: “О мнимомъ запустѣніи Украины въ нашествіе Батыево и неселеніи ея новопришлымъ народомъ” (1857), піддав її всебічному розглядові в своїх “Філологічних Листах”, і в ряді статей присвячених різним монументальним і письменним пам'яткам, історії осель, генеалогіям різних історичних родів і под., — констатував живий і неперервний зв'язок українського розселення перед-татарської і після-татарської доби, суцільність традиції, культурної і письменської спадщини, яка ясно вказує, що татарське лихоліття не зробило якогось розриву, не вигнало старої людности з її осель, не нарушило підстав українського народнього життя. Тікала ієрархія, князі, боярство, капіталісти, шукаючи сприятніших для себе умов життя і експлоатації трудящого народу. Але народне життя заховало свою фізіономію, свій культурний і ідеологічний зміст, свої традиції. Вияснення сього було другим важним моментом в науковій творчості Максимовича і великою заслугою перед реставрацією української традиції.

Третій момент, який я хочу підчеркнути, — се висвітлення народньої української стихії в літературі в найбільше для неї, здавалось, далекій — літературній творчості київської доби. Її мова церковно-слов'янська, її зміст — обслуговування княжо-боярської верстви, що потім відійшла і відпала від народнього українського життя й вийшла за межі його зору. Максимович взяв предметом свого аналізу київські літописі XI і XII віку і Слово о полку Ігоревім, доводячи безконечним рядом паралель наявність українських елементів в їх мові, в їх стилі, в їх ідеології й поезії. “Слову” він присвятив цілий ряд окремих статей і поставив його в центрі свого університетського курсу старої літератури. Літописями зайнявся головню в своїх листах до Погодіна, збиваючи теорію їх великоросійського характеру; через те його помічення над ними не зробили такого вражіння, як аналіз “Слова”, що ввійшов в широкий обіхід славістики, і його тісний зв'язок з українською народньою поезією був загально прийнятий — сформульований в тезі, що “Слово” се антецедент українських дум XII віку, невіддільна ланка в ланцюгу української поезії. Постаравшись сам перекласти “Слово” на нову українську мову — властиво змодернізувавши його під сю нову українську мову, Максимович там ще яскравіш підчеркнув цей зв'язок. Але й помічення його над літописями, менше завважені й оцінені, були також дуже важні. З переведених ним спостережень над сими пам'ятками виходило цілком ясно, що їх автори — двірські поети і церковні літописці — безумовно говорили українською мовою, мислили образами народньої поезії, з неї черпали свої поетичні загальні місця. Се мало величезне значіння для суцільности української традиції,

для української історіографії, української ідеології. Більш того: “Всякому, хто знає історію України (“юго-западної Русі”) та її становище, сподіваємось, буде без дальших пояснень зрозуміло, яке величезне практичне, державне значення має ця думка, що мова, поезія, почування хлопа України — це безпосередні нащадки мови, поезії, почувань князів старої Київської землі; і справді, ті роботи й ті інтереси, яким віддавався етнограф і археолог Максимович в Києві пізніш, мають стільки-ж наукове, як і політичне значіння”, — писав Драгоманов в його некрологу. Ці слова пояснюють, що він хотів сказати своїм вищенаведеним відзивом, що Максимович при всій офіціальності свого стилю, що вражала пізніших російських лібералів, був “живою народньою людиною”.

Я міг би продовжити цей реєстр. Я міг би нагадати статті Максимовича, присвячені братствам. Аналіз козацьких літописів й історії козаччини. Статті повні спочуття й любови до засуджених офіціальною історією діячів гайдамаччини. Його огляд устрою старої Гетьманщини — прототип пізнішого “Описання Старой Малороссіи” Лазаревського, і апологію сього устрою проти акта оскарження його ліквідаторів, як Теплов і ін. Надхнені теплою симпатією статті про нову українську літературу ХІХ в., та інше. В усім сім прозирає ся дорогоцінна любов до народньої історії, до народньої підоснови всіх сих історичних проявів її життя, і з другого боку замишування в історичнім процесі як цілоти його тягlosti і непереривности, що не дає приголомшити себе недоречностями й неув’язками соціальних відносин настільки, щоб не добачати в тім усім також і позитивних проявів живої і конструктивної народньої стихії. Тим часом як противники української традиції підчеркували в усіх тих явищах некультурні і анархічні, мовляв, прикмети української маси, її органічну нездатність до державного будівництва, її безпомічність в організації життя, яка ніби то засуджувала її на ролю пасивного будівничого матеріалу в руках більш конструктивних сусідів, і робила необхідним в її життю керівництво всяких Варягів, старих і нових, — Максимович навпаки висував безсумнівні конструктивні здібности українського народу, його благородну відпорність проти насильства і упослідження, самовідречення в громадських справах, і т. д. Переїнятий глибоким пієтизмом до великого тисячелітнього будівництва народу, традиціоніст і консерватист своєю влачею він у всім старався висунути наперед позитивні сторони сього будівництва, і з замишуванням спинявся на них, лишаячи неприятели української традиції вишукування сторін негативних.

Пізніші радикальні, революційні покоління не могли спочувати сим панегиричним, елеїним настроєм; але вони пробачали Максимовичу сю прикмету його історичного світогляду в інтересах того, що лежало реальною і цінною підставою його консерватизму: констатування народньої стихії, як ґрунту і первопричини всіх надбудов, і охорони її інтересів, як першої умови дальшого культурного і соціального будівництва.

Тим пояснюється пієтизм до Максимовича і його наукового діла таких людей як Антонович, Житецький, Чубинський і навіть Драгоманів — котрого відзивами я головно старався схарактеризувати ці відносини молодшого покоління українознавців до старого корифея, щоб підчеркнути органічні зв’язки його праці з новішим українознавством. Сі представники новішого українознавства в ім’я інтересів народу-маси вважали своїм обов’язком різко підчеркнути розходження з його інтересами у старих представників української державности й українських вищих верств. Відома позиція Драгоманова; відомо, як Лазаревський, продовжуючи працю Максимовича над дослідженням Гетьманщини, вістря свого досліду обернув проти проґрешень старшини перед народніми працюючими масами. Менше відомо може, як неприхильно ставився Антонович, виходячи з тих-же інтересів мас, до княжо-боярської і старшинсько-козацької державности, включно до найбільш популярних її представників — до самого Богдана Хмельницького, що для Максимовича був предметом пієтизму, майже культу — так само як для козацької історіографії ХVІІІ віку. Але всі ці представники нової української науки, розриваючи з соціальним консерватизмом Максимовича, в повній мірі відчували свій зв’язок і преємство в розробленню моментів, видвигнених

Максимовичом в становища суцільності і народності української історії. Коли ми порівнюємо теми, ідеї і висновки Максимовича з науковими дослідженнями і досягненнями останнього півстоліття, що минуло з дня його смерті ми переконаємося, як добре старий корифей влучав в питання найбільш актуальні з становища конструкції народньої української історії, як солідно і методично, для свого часу, він до них підходив, і торував дорогу їх науковому розв'язанню.

Розуміється, він не міг вийти з залежності від тої суми матеріялу, яким тодішнє українознавство розпоряджало. Архівний матеріял, що став потім головною підставою історичного досліду, тоді тільки-що входив в ужиток. Особисті обставини життя Максимовича, хворого, бідного пенсіонера, що сидів цілими роками на безлюдді, на своїй Михайловій горі, і за щастя мусив уважати — приїхати на кілька місяців до Києва, — не сприяла відповідному поширенню того джерелового матеріялу, на який він спирався, ані контактів з новими починами наукової праці, що виникали будьто в літературі російській, будьто в польській, в англійській, французькій в другій половині ХІХ в. Серед сього нового наукового руху його праці скоро старілися щодо свого змісту. Якраз в тім часі швидко розширялися горизонти українознавства — хронологічно і територіяльно. Західня Україна для Максимовича і його сучасників була сферою майже неприступною, і в свідомості своєї безпорадності він накликав Галичан приступити самим до дослідів над своїм народознавством, словом, історією, а під кінець століття ся Західня Україна вповні вийшла в обсяг української науки і органічно ув'язалася з історією Великої України так само як і її життя могутньо зміцняло великоукраїнський рух і помагало його усвідомленню своїми фактами і досвідами. Використання помічних наук, як палеєтнологія, глотика, порівняна етнологія і соціологія, — відкривало безмежні перспективи поглибленню і поширенню історичного досліду. З другої сторони, революційні повіви, світові й місцеві, підчеркували нові сторони народнього життя, давали йому нове освітлення. Се дало українській науці з кінцем ХІХ віку зовсім нову фізіономію, зовсім новий зміст в порівнянню з досягненнями середини століття, що багато ще затримували в собі від антикварного напрямку ХVІІІ віку (сильно помітного на Максимовичу навіть і в останніх десятиліттях його праці). Але не вважаючи на се, органічний зв'язок з кращими здобутками, підходами й передчуттям українознавства середини ХІХ століття — котрих найкращими представниками були Максимович і Костомаров, в повній мірі відчувався представниками нових течій. Київська громада заманіфестувала сей зв'язок і свій поетизм, відсвяткувавши спеціальними зборами ювілей Максимовича. Драгоманов пошанував його блискучим і повним зрозумінням некрологом, який я позволив собі кілька разів зачитувати в сій своїй поминці. Київські наукові установи взяли на себе видання збірника його наукових праць; Антонович, Жителський, Науменко, в ряді інших представників тодішнього київського наукового світу, взяли на себе переведення сього плану. Нова пря за "старобутність" і органічність українського життя, що піднялася зараз по тім, в 1880-х роках, з приводу звісних виступів акад. Соболевського, — останній, можна сказати, науковий акорд українознавства ХІХ в. — дала ще раз в повній мірі відчути зв'язки з науковим ділом Максимовича. Знаменита стаття Антоновича "Кієвъ, его судьба и значеніє съ ХІV по ХVІ столѣтіє", котрою розпочалася "Кієвская Старина", новий орган українознавства 1880-х рр., — була відновленням старої аргументації Максимовича про неперерваність і органічність київського життя. Я, як представник останньої, наймолодшої української генерації ХІХ віку, з приємністю згадую в сій хвилі всю уважливість і пошану, з якою в своїй Історії України-Руси я оглядався на погляди, аргументи і матеріяли, зібрані з сього становища Максимовичом: її перші три томи, присвячені власне тій старій Русі, котрої органічний зв'язок з новою Україною так гаряче аргументувався і різнобічно освітлювався покійним нашим корифеєм, вийшли саме в останніх роках ХІХ віку, як маніфестація живучості його праці й ідей в нових умовах життя і серед нових наукових течій.

І дійсно, глибоке поважання викликає в нас сей скромний пустинник Михайлової Гори, який з такою гідністю боронив досягнення Українського народу від усяких зазіхань, з яких-би високих і йому особисто симпатичних кругів вони не йшли. Його наукові листи до Погодіна з сього приводу читаються і повинні читатися ще довго, з великою приємністю, яку викликає сей ширий, благородний, щільком свобідний від якої-небудь полемічної заїлості і націоналістичного шовінізму, але заразом перейнятий глибоким почуттям свого наукового і громадського обов'язку тон, в яким М. боронив історичне добро Українського народу від московських претенсій, висловлених устами його близького приятеля і товариша. Її історичні слова кийвського Ізяслава суздальському Юрієві в славній боротьбі за суверенність Київа, процитовані Максимовичом на адресу Погодіна, як резюме його полеміки: "Кланяємось тобі! Ти нам брат! Але йди у свій Суздаль" (с. 261) — могли служити епіграфом всього великого історичного діла, проробленого нашим першим ректором, і з ним — українською історіографією сього століття, що почалася в 1820-х роках.

Я користаю з нинішнього нашого свята, щоб пригадати тим новим поколінням, що виходять тепер на наукову арену, і ширше — на арену громадської і культурної роботи, сей зв'язок з трудами і досягненнями попередніх поколінь. Нові часи утворили нову обстанову сеї праці. Велика наша революція поставила їй нові завдання, котрі вона мусить мати на оці. Але маючи глибоке переконання про необхідність якнайтіснішого зв'язку наукової праці з громадською, спеціально в нинішніх умовах життя, я навзаєм вважаю в високій мірі корисним і потрібним також, щоб і громадянство, і трудящий нарід також відчували тісний зв'язок своїх надбань з науковим рухом, його завданнями.

Українська наука, зокрема українознавство, може з гордістю сказати, що в нинішніх соціальних і політичних досягненнях Українського народу єсть чимала пайка й її столітньої роботи. Той рух, що розпочався під вражіннями тісного контакту з західним світом, із досягненнями французької революції, і що намацав у себе під ногами твердий ґрунт в народній масі, в її традиціях, інтересах і потребах та поставив собі з одного боку дослідження народнього життя в його тягlosti й неперерваности, а з другого боку — обслуговування його культурних, економічних і соціально-політичних інтересів — вилився одною стороною в літературнім і науковім руху, другою стороною — в громадськiм і політичнiм будівництві, що в обставинах старого царського режиму мусив дуже часто набирати форм революційних навіть там, де в умовах свобідніших, конституційних він безпечно міг-би протікати в формах легальних. Українознавство в сім процесі йшло дуже часто в тіснiм і нерозривнiм зв'язку з політичною боротьбою. Прекраснодушний словесник-романтик, ученик Мерзлякова і приятель Язикова, Максимович також не був чужий громадським мотивам на народницькiм ґрунті. Він задокументував се не тільки своїми популярними брошурами для народу, літературними творами в народній мові, обороною нової української літератури, гарячими виступами против ренегатів, — але й ширим спочуттям демократичним реформам 1860-х років, їх народницьким елементам, а на Кулішів передрук Гребінчиних байок "догожаючи нужді народній" Максимович відповів многозначним сумнівом — "чи то в Гребінчиних байках має тепер нужду український нарід?".

Але кінець кінцем його найбільшим подвигом — як і подвигом перед-революційного українознавства взагалі було вияснення народньої основи української історії, її тягlosti і неперерваности, і укріплення на сім великого тисячолітнього діла української історії і одвічного господаря Української землі, политої його потом і кров'ю.

Сей подвиг — не за давнений і не пережитий — ми всі, малі й старі, повинні твердо пам'ятати, шанувати і любити.

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Київ

¹ Драгоманов розуміє тут львівське "Слово", газету консервативно-москвофільську.

² Переписка Драгоманова з Бучинським, с. 68 — 70. Далі ще таке: Бачите, — Києвъ така штука, зь которою можно добре битъ "московській сепаратизмъ???" — Эге! — Всеросія, — таки все Россія! А Києвъ йїї центръ! Правда, въ цимъ клиномъ не дуже здорово и "українському сепаратизму", то и московському не ладно. Та для чистого укр. сепар. треба бь столицю яку небудь Хортицю вибрати, а Києвъ дуже давно залізъ у "всеросійські" стосунки, — оттого вінъ не дуже то ладенъ для укр. сепаратизма, — та зь його добре можно побивати и московській. Отъ на чому ставъ Максимовичъ, та на тому ставъ и Костомаровъ у своїх "Двохъ народностяхъ" в маленькій, та дуже цікавій річі "В. кн. Владиміръ Мономахъ и казакъ Богданъ Хмельницькій". Галиччина звиси не тамъ стоить, якъ Києвъ, — и для нейї не обов'язательна киевська точка, — вона може жити зовсімь одрубно не тільки одъ Москви (и даже не знаю, чого вона у Москві не бачила! и понять би швидше Петербургъ), — но и одъ Києва коли схоче. А на случай стосунківъ зь Києвомъ, усе таки треба в Галиччині прийняти увзгляди "киевські", коли не "къ руководству", то "къ свѣдѣнію", — якъ кажуть у нашихъ канцеляріяхъ.

Коротка довідка про автора

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

Нині відзначаємо 130-ліття від дня народження Михайла Грушевського, найвидатнішого українського історика і одного з передових діячів українського національного відродження ХХ століття.

Як автор монументальної "Історії України-Руси", М. Грушевський поклав мішні підвалини для національно-державного відродження України, відкриваючи правдивий образ історичного розвитку української нації. Історична схема М. Грушевського встановила і обґрунтувала самостійність українського історичного процесу. Як довголітній голова Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові і голова Укр. Наукового Товариства у Києві, а згодом академік Всеукраїнської Академії Наук і голова її історичної секції, М. Грушевський спричинився до великого піднесення української історичної науки та введення її як рівноправної галузі науки у світовий і культурний процес. Він був одним з найвидатніших будівничих української національної культури в світовому масштабі.

Наукову працю почав під керівництвом історика та археолога Володимира Антоновича, друкуючи свої публікації в київських "Університетських відомостях". Готуючись до професури, М. Грушевський написав кандидатську працю з історії Київської землі періоду від смерті Ярослава до кінця XIV століття, а також дисертацію "Барського Старости", за що 1894 року одержав ступінь магістра. Того ж року був призначений професором на кафедру всесвітньої історії, відділення східної Європи у Львівському університеті, де і пробув до початку I-ї світової війни.

Будучи директором історико-філософської секції, він був також головою Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, де розгорнув енергійну діяльність у напрямку реорганізації Академії Наук. Організував збирання фондів, створення бібліотеки, музею та згуртування наукових сил. Він також запросив до співпраці Івана Франка.

М. Грушевський підніс рівень Товариства так високо, що, за його висловом, "воно створило українську науку в очах і поняттях культурного світу". У статтях своїх, виданих Товариством (від 1896 до 1902 р.), М. Грушевський звертається до історії України, переважно давньої. Опрацював також розвідку про економічний стан Галичини в XVI столітті. Від 1895—97 р. вийшла I і II частини історичної праці М. Грушевського "Джерела до Історії України-Руси". М. Грушевський створив у Львові школу істориків України; 1898 р. став одним з редакторів "Літературного Вісника", який був заснований ним та Іваном Франком і який згуртував кращі літературні сили того часу. Він організував публічні університетські курси у Львові та був співорганізатором Української Видавничої Спілки (1899), "Товариства Прихильників Укр. Науки, Літератури і Штуки". 1898 р. вийшов у Львові монументальний I том "Історії України-Руси" (наступні 9 томів виходили друком від 1899 до 1937 р.). 1904 р. з'явився в Петербурзі "Нарис Історії Українського народу до 1658 р.". Крім багатьох праць наукових, російськомовних, про український народ опубліковано "Нариси історії України" мовами німецькою, французькою, англійською, болгарською і чеською.

1914 р. М. Грушевський був заарештований і після двомісячного ув'язнення в Києві засланий до Симбірська, а потім перевезений до Казані та до Москви, де його застала революція.

У березні 1917 р. М. Грушевський повернувся до Києва, де був обраний Головою Української Центральної Ради. З того часу ім'я Грушевського ввійшло в розвиток історичних подій аж до проголошення повної самостійності України IV-тим Універсалом. Михайло

Грушевський був обраний Президентом Української Народної Республіки 29 квітня 1918 року.

В хуртовині громадських міжусобиць та більшовицької навали М. Грушевський виїхав за кордони України. Але увесь час працював у науково-публіцистичній галузі. У Відні заснував Укр. Соціологічний Інститут. У Празі публікував свої праці: "Початки Громадянства і Генетична Соціологія" (1921), "З Починів Укр. Соціалістичного Руху — Мих. Драгоманів і Женевський Соціалістичний Гурток" (1922). А також розпочав свою монументальну "Історію Укр. Літератури". Редагував орган Укр. Партії Соціалістів-Революціонерів під заголовком "Борітеся-Поборете" (1920—22). У "Громадським Голосі" він писав: "Коли правильно буде освідомлена дана нам брутална лекція, на місце орієнтацій на які - будь заграничні комбінації, та взагалі на зовнішні сили, повинна нарешті твердо запанувати єдино — реальна доцільна орієнтація — тільки на український народ, на розвиток його сил, солідарности і свідомости, якими він тільки й зможе дійти до дійсної самостійности. Чим скорше, глибше і рішуче наступить цей зворот, тим скорше і певніше вийде укр. суспільство зі стану хиткої нерішучости, розбиття і роз'єднання, в яким воно пробуває останні роки".

М. Грушевський писав: "Мої політичні противники... підсувають мені небувалі речі та представляють мене речником "московської орієнтації". ...Я ніколи не був прихильником орієнтацій на якісь зовнішні сили, що діють поза народом. Чи то чужі держави, чи інтернаціонал. Бо всю будучність народу я покладаю в правильнім і всебічнім розвитку його національної сили, зложеної в його трудящих масах. І все життя працював і нині працюю в цім напрямку".

Повернувшись до Києва 1924 р. він відновив ВУАН, будучи уже обраний членом Укр. Академії Наук. Він відновив при ВУАН діяльність історичної секції колишнього Укр. Наукового Товариства, очолив археологічну комісію, організував низку академічних комісій для дослідження укр. історії та фольклору. Керував підготовкою нових кадрів при кафедрі історії України. Редагував відновлений ним журнал "Україна" (1924—30), який став загальним органом українознавства. Редагував також науковий збірник, та продовжував працювати над "Історією України-Руси" та над "Історією української літератури" 1925 р. Україна урочисто відзначила 60-річчя життя та 40-річчя наукової праці Михайла Грушевського.

По п'яти роках плідної праці в Академії Наук у Києві він став жертвою переслідувань комуністів, які арештували його учнів і співробітників та ліквідували усі створені ним наукові установи. А старого професора вислали в Московщину, де він у жахливих умовах та матеріальних злиднях, а також під постійним наглядом міліції помер (правдоподібно, 24 листопада 1934 р.).

Кремлівський уряд проголосив його "ворогом народу", носієм буржуазного націоналізму. А твори його, як і твори його учнів, були заборонені, бо в них подано правдиву історію українського народу.

Тарас Шевченко своїм поетичним словом будив національну свідомість в нашому народі. А Михайло Грушевський дав поживу для посилення тої свідомості науковими працями в ділянці історії та літератури українського народу. М. Грушевський документально довів, що Україна має окрему самобутню культуру, історію і мову.

Сподіваємося, що в скорому часі кожний громадянин України, і особливо кожний корінний мешканець її матиме можливість пізнати предків своїх через історичні дослідження, глибокі наукові праці, які створив протягом свого життя Михайло Сергійович Грушевський.

Павло Олійник

* Текст подаємо за виданням "Нові обрії"; "Криниця", Полтава, 1993. Цей альманах почав виходити 1947 року в Мельбурні, Австралія.

* * *

... Ти не загинеш, мій народе,
Пісняр, мудрець і гречкосій.
Бо вірю: судні дні не даром
Твій чорний рай зняли пожаром
І племінь слупами росте,
Сполучуючи з небом степ.

30.06.1944

І небо сходить на країну
Крізь зойк заліз, крізь
звіра рик,
Крізь дим руїни —
Україну
Новий узріє чоловік.

Євген Маланюк